

Уладзімір Кароткі

(Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, Мінск, Беларусь)

УНІКАЛЬНЫ ПМНІК ЭПІСТАЛЯРНАЙ СПАДЧЫНЫ: СУПРАСЛЬСКАЕ ВЫДАННЕ «OBRONCA WIARY S. KATOLICKIEY HIPACYUSZ ROSIEY» 1768 Г.

Другі ўніяцкі мітрапаліт Кіеўскі і ўсяе Русі Іпацій (Адам Львовіч) Пацей у даволі сталым узросце звярнуўся да літаратурнай творчасці. Сын Льва Пацея, найвышэйшага пісара караля Жыгімонта I, падскарбія Вялікага Княства Літоўскага, нарадзіўся ў 1541 г. на Падляшшы. І, відаць, у яго жыццёвых планах не было запраграмавана духоўнае служэнне.

Адам Львовіч хутка мяняў веравызнанні ў залежнасці ад палітычнай кан'юнктуры (праваслаўе — кальвінізм — праваслаўе — уніяцтва), што было даволі характэрна для беларускай арыстакратыі эпох Рэфармацыі, Контррэфармацыі і Контрправаслаўя. Вучоба ў Нясвіжскай пратэстанцкай школе, на факультэце свабодных мастацтваў Кракаўскага ўніверсітэта забяспечылі яму хуткі кар'ерны рост.

З 1580 г. яго жыццё звязана з Бярэсцем. Спачатку Адам Львовіч прызначаны берасцейскім суддзёй, а ўжо ў 1589 г. становіцца берасцейскім кашталінам. Менавіта апошняя пасада забяспечыла яму месца ў сенаце Рэчы Паспалітай абедзвюх дзяржаў.

Смерць жонкі, няўдалае сватанне да маладой арыстакраткі карэнным чынам змянілі яго жыццёвыя планы. У 1592 г. ён прымае пострыг ад праваслаўнага Луцкага ўладыкі Кірыла Цярлецкага ў Супрасльскім манастыры, а на пачатку 1593 г. па хадайніцтве праваслаўнага князя Канстанціна Кантанцінавіча Астрожскага, пасля смерці Уладзіміра-Берасцейскага епіскапа Мялеція Храптовіча, займае свабодную кафедру. У сувязі з прыняццем берасцейскай царкоўнай уніі ў 1596 г. Іпацій Пацей разам з іншымі праваслаўнымі іерархамі пераходзіць ва ўніяцтва. Пасля смерці першага ўніяцкага мітрапаліта Міхаіла Рагозы, у 1599 г., ён быў пасвечаны ў сан уніяцкага мітрапаліта.

Біяграфія Іпація Пацея даволі глыбока вывучана сучаснымі даследчыкамі. Аднак, што датычыцца творчай спадчыны яго як пісьменніка, не ўсе творы ў аднолькавай ступені даследаваны літаратуразнаўцамі. Такія помнікі, як «Унія...» (1595), «Справядлівае апісанне Берасцейскага сабора...» (1597), «Гармонія...» (1608) найчасцей узгадваюцца ў працах па гісторыі беларускай літаратуры. Асобны артыкул Івана Саверчанкі, прысвечаны Іпацію Пацею, змешчаны ў першым томе «Гісторыі беларускай літаратуры XI–XIX стст.» (2006) [1]. У 2001 г. убачыла свет манаграфія беларускага філосафа Сямёна Падокшына «Іпацій Пацей. Царкоўны дзеяч, мысліцель, пісьменнік» [2].

Разам з тым, эпістальная спадчына Іпація Пацея яшчэ не знайшла свайго даследчыка. Да літаратурна-публіцыстычнай дзейнасці Іпацій Пацей звярнуўся толькі пасля пострыгу, стаўшы на шлях духоўнага служэння. І яго першыя творы — эпісталы, лісты, пасланні да вядомых дзяржаўных дзеячаў, а таксама вышэйшых дзяржаўных і рэлігійных іерархаў: Крыштафа Радзівіла, Канстанціна Астрожскага, Міхаіла Рагозы. Акрамя таго, да эпістальнай спадчыны пісьменніка адносяцца разнастайныя пасланні да святарства і вернікаў, пераважна на старабеларускай мове.

Прыватны ліст афіцыйнай асобы або іерарха ў эпоху Барока набываў значэнне грамадска-палітычнай падзеі, навуковага або рэлігійна-палемічнага трактата. Прыватныя лісты таксама нярэдка публікуюцца як сведчанне той ці іншай гісторыі, прыводзяцца ў якасці тых ці іншых аргументаў у палемічнай літаратуры.

Класічнымі ў гэтым плане з’яўляюцца лісты не толькі Іпація Пацея, але і яго малодшага сучасніка Мялецця Смятрыцкага. Апошні паклаў пачатак так званаму «дакументальнаму» спосабу палемікі ў сваёй «Верыфікацыі невінаватасці» (1621), а ў «Апалогіі перэгрынацыі» (1628) апублікаваў і шэраг сваіх прыватных лістоў.

У 1605 г. Іпацій Пацей таксама апублікаваў грамату, а, па сутнасці, ліст Мітрапаліта Міхаіла 1576 г. да рымскага Папы Сікста IV. Іпацій заяўляў, што ён знайшоў гэты ліст у Крэве, таму да сённяшняга дня гэтая публікацыя выклікае спрэчкі даследчыкаў адносна яе аўтэнтычнасці.

Адным з найменш даследаваных твораў з’яўляецца эпістальны помнік пісьменніка «Respons...», або «Ліст у адказ» Іпація Пацея Александрыйскаму Патрыярху Мялецію ад 1601 г. Гэты твор не страчвае сваёй актуальнасці на працягу амаль двух стагоддзяў і, несумненна, павінен заняць годнае месца ў сённяшнім літаратуразнаўчым дыскурсе.

Першае перавыданне «Ліста...» ажыццявіў у 1714 г. прафесар рыторыкі і філасофіі, доктар тэалогіі, уладыка Уладзімірска-Берасцейскі, а з 1728 г. уніяцкі мітрапаліт Леў Кішка ў адноўленай Супрасльскай друкарні. Другое перавыданне — супрасльскі рарытэт 1768 г., які ўтрымлівае як вышэй названы «Ліст...» Іпація Пацея, так і «Ліст» Александрыйскага Патрыярха Мялецця (абодва — на старапольскай мове). Як адзначана на тытульным лісце гэтага выдання, яно было зроблена «*na usilnie prosby wielu osób*».

«Ліст» Александрыйскага Патрыярха Мялецця датуецца 15 кастрычніка 1599 г., а месца напісання пазначана як «Егіпет, Александрыйскі патрыярхат». Трэба адзначыць, што на берасцейскім праваслаўным саборы 1596 г. Іпацій Пацей, як і іншыя ўладыкі, якія прынялі унію, былі адлучаны ад праваслаўя. Нягледзячы на гэта, патрыярх Мялецці звяртаецца да Іпація з належнай этыкетнай пашанай: «...do Hipacyusza Pocięja Biskupa Włodzimirskiego y Brzeskiego, Protothronego Metropolii caley Rusi» [3, s. 3].

Нагодай для напісання ліста патрыярха Мялеція было вяртанне да яго тады яшчэ архімандрыта, а пазней Канстанцінопальскага патрыярха Кірыла Лукарыса з Вялікага Княства Літоўскага, які выказаў патрыярху Мялецію свае ўражанні ад сустрэчы з Іпаціем Пацеём. Мялецій пісаў у сваім лісце:

<...> o twoiey też ludzkości powiadał, mieniąc cię być człowiekiem uczonym, y takim którybyś mógł urząd Biskupstwa dość uczciwie sprawować, gdyby cię nie oszukano chytremi wymysłami, Akademickiey Theologiey [3, s. 1].

Александрыйскі патрыярх лічыць, што Іпацій Пацей не па сваёй волі і не ў выніку свядомага выбару пакінуў праваслаўе, а быў ашуканы каталіцкімі вучонымі-тэолагамі, якія, на яго думку, абылгалі святое набажэнства Усходняй Царквы, што было законным і непарушным. Менавіта яны, даводзіць аўтар, прывялі сваім красамоўствам слабых людзей да змены веры. У гэтую пастку, лічыць Мялецій, трапіў і Іпацій Пацей: «*<...> a przecie, podług naszej ludzkiego stanu słabości, i ciebie ludzkiey mądrości iędzy oszukały, y do swego zdania, niechętnego, przywiedły*» (а зрэшты, паводле слабасці нашай чалавечай прыроды, цябе таксама ашукалі ведзьмары чалавечай мудрасці; яны цябе, хоць і супраць тваёй волі, схілілі да сваёй думкі. — Тут і далей пераклад наш. — У. К.) [3, s. 4].

У сваім адказе патрыярху Мялецію Іпацій Пацей, як і большасць беларускіх пісьменнікаў-палемістаў, выкарыстоўвае такі публіцыстычны прыём, як *reductio ad absurdum* (даводзенне да абсурду). Нагодай для выкарыстання гэтага прыёму ў «Лісце» да Мялеція паслужыла Іпацію Пацею субскрыпцыя патрыярха: «*Melecysuz z Boskiego milosierdzia Papież y Patryarcha Alexandryiskiey stolicy etc.*» [3, s. 3]. Іпацій Пацей даказвае, што Папам можа называцца толькі адна духоўная асоба, а менавіта Рымскі Папа. «*Pychy żadney, — сцвярджае пісьменнік, — w powszechnym nie widzę pasterzu, pod zmyśloney raczey Waszey miłości pokorą Grecka przebiia się na początku listu nadętość*» [3, s. 117]. Спасылаючыся на другую частку сачынення «*Ethymologia hominis...*» Бракцыя, Іпацій Пацей згадвае пра рымскі сінод пры Папе Грыгорыю XVII, які пастанавіў, што тытул Папа можа насіць толькі адзін хрысціянскі іерарх — Рымскі. Тут жа прыводзіцца яшчэ адно вельмі рэдкае ў палемічнай літаратуры сведчанне апанента хрысціянства, мусульманіна Абубакра Хабасіда:

Słyszac biskupi, że Patryarchowie Rzymskiego Biskupa nazywają Abba Oycem, rzekli w sobie: «Jeżeli my Patryarchę nazywamy Abba Oycem, słusznie należy, abyśmy Rzymskiego Papierzem nazywali Biskupa, y ztąd nazwany iest Rzymski, tym imieniem nad wszystkie inne, u wszystkich wiary chrześcijańskiej Chwalcow» [3, s. 117].

Толькі аднаго з александрыйскіх патрыярхаў, як сведчыць грэчаскі гісторык Нікіфар Каліст, Святога Кірыла Александрыйскага, называлі Рымскім Папам, паколькі на Эфескім саборы ён замяняў Рымскага Папу са згоды апошняга. Пазнейшых александрыйскіх патрыярхаў (тут Іпацій Пацей спа-

сылаецца на Яўціхія Александрыйскага) называлі «*Babami, a nie Papami abo Papierzami*» [3, s. 118]. Тут жа прыводзяцца і словы самога Патрыярха:

Jeżeli my Biskupa nazywamy Abba Oycem, a Biskup nazywa Patryarchę Abba Oycem, trzeba aby my nazywali Patryarchę Baba Dziadem, a tak od czasów Herakliusza Aleksandryjskiego, Patryarcha Babą, to iest Dziadem iest nazwany [3, s. 118].

Пасля падобных цытаванняў Іпацій Пацей рэзюмуе, звяртаючыся да Патрыярха Мялеця: «*Za coż Miłość Wasza miasto Baby, Papy lub Papierza przywłaszcza nazwisko, nie bez znaczney hardości!*» [3, s. 118].

Іпацій Пацей ганарыцца сваім духоўным санам: біскупства і мітраполія яму дасталіся ад Рымскай сталіцы. Ён супрацьпастаўляе свой духоўны сан у праваслаўі і ўніяцтве: «*naieinnikiem niestetyż przy Grecyi byłem, Pasterzem przy Rzymie zostałem <...>, Apostołem Rusi, nie Apostatą zostałem <...>*» [3, s. 136].

Уніяцкі мітрапаліт, знакамітая асоба Рэчы Паспалітай абедзвюх дзяржаў, пераконвае чыгача (чыгачоў) у тым, што яго пераход у духоўны стан быў свабодным выбарам і ніякія матэрыяльныя каштоўнасці не могуць параўнацца з душэўнымі набыткамі:

Nie uwiodły mię so stanu duchownego, a do poznania w nim prawdy skoro przemiiiające maiętności, y owszem Senatorskiego, które w świecie miałem, postradałem krzesła, aby, drogę Rusi błędney do Apostolskiey pokazał stolicy [3, s. 132].

Паколькі «*Respons*» Іпація Пацея сінкрэтычны ў жанравых адносінах, то ён, зразумела, утрымлівае элементы споведзі, разваг, вучонага трактата, дагматычнай палемікі і інш. Як найвышэйшы іерарх уніяцкай царквы Іпацій Пацей не змог не закрануць такіх важных на той час палемічных аспектаў веравызнання, як тэзіс пра паходжанне Святога Духа, пра цэлібат, пра праснак і кіслы хлеб. Аднак, як і ў сваіх творах «Унія» ці «Гармонія», уніяцкі мітрапаліт не імкнуўся да абстраўнення гэтых пытанняў. Пры дапамозе шматлікіх цытат з сачыненняў айцоў царквы або са Свяшчэннага Пісання ён даказваў блізкасць дагматычных уяўленняў абедзвюх Цэркваў. Прывяду прыклад даволі тонкага вырашэння праблемы пра прычасце пад адным або пад двума відамі:

Kommunią Lud moy pod dwiema bierze osobami, y równe całego, iako i ten, który pod iedną komunikuią postacią, do serca prowadzi Chrystusa; ani się ten nazwać na poły chreścianinem może, któryby i pod iedną odrobiną przenaydrozzey użył Swiętości [3, s. 122].

Ён лічыць, што менавіта Грэцыя распаўсюджвала забабоны:

<...> ty raczej odszczepiona Grecyo smiesznie wymyślasz zabobony, za nie omylną w Xiegach opisując prawdę, że przy łamaniu drogiey Hostyi, z Nożami, mieczami, Kieliszkami, Szklenicami, Aniolowie z Niebios zstępuią, y Nożami kolą, mieczami od kości odrywają ciało Chrystusa, a krew w kieliszki i szklenice sączą [3, s. 122].

Для Іпація Пацея важным аспектам пераканаўчасці думкі з'яўляецца яе навуковая абгрунтаванасць. Эпоха Рэфармацыі выпрацавала даволі вытанчаныя спосабы вядзення палемікі, якія грунтаваліся не толькі на глыбокіх ведах адпаведнай літаратуры, багаслоўскай канкрэтыкі, але і на ўменні бездакорнага рытарычнага выкладу. На думку Іпація Пацея, «невучоная Грэцыя» не зможа навучыць «вучоны Рым». Звяртаючыся да Мялеція, уніяцкі мітрапаліт абвінавачвае патрыярха ў нежаданні спасцігаць новае:

Nie macie widzę oprócz słów krasomowskich, od starodawnych Athen Pogańskich zarażeni Grecy, nic więcej innego, za którego się kąta węgiel porwiecie, ten z wami leci, na którym się wesprzecie, z tym na szyję leccie; slowy a nie rzecz, krasną mową, a nie dowodami, wymysłów broniąc upartych, a na dobitkę, świętych sromocąc zachodnich, wiarę bluźniąc, Papieża lając, y całą Wiarę na zgwałcenie cudzey sławy zakładając, iakoby ten naylepiey wygrał, kto kogo dobrze połaiał [3, s. 80].

Тагачаснае жыццё, у першую чаргу рэлігійнае, паграбавала і абгрунтаваных тэалагічных уяўленняў. На працягу XVI ст. як католікі, так і прадстаўнікі рэфармацыйных цэркваў не раз дакаралі праваслаўных у адсутнасці духоўнай навукі, кніг для рэлігійнага навучання. Іпацій Пацей нагадвае Александрыйскаму патрыярху:

Tey prawdy szukał Rossyiski narod w rozległych Grecyi krainach, ale nie znalazł, biegł po Athenach mądrych, y nieznalazszy dowcipnych Licyniuszów, nauczycielów niegdy, iasných Cerkwe Wschodniey pochodni Bazylego y Nazeanzena, same tylko, y to niezupełne, zburzonych szkół w Athenach, z nieutulonym placzem oglądał rozwaliny. Pytał się o Atanazym w Aleksandryi, o Janie Złotoustym w Konstantynopolu, o Cyryllu w Jerozolimie, ale miasto oyców Bogu miłych do szczęśliwey przeniesionych wieczności, w Aleksandryi Kalwina, w Konstantynopolu Lutra, Zwingliusza w Jerozolimie znalazłszy, a z głębokości serca nad upadłą westchnąwszy Grecyą, aby się tak stogiemi nie zasał Herezyami, a udawszy się na Zachód, źródło żywota, studnicę prawdy, niezmazaną wiarę, rząd bez nagany, posłuszeństwo bez mrużenia, czystość bez naruszenia oglądał [3, s. 50].

Захад, заходняя культура, каталіцкая рэлігія — адстойвае свае думкі Іпацій Пацей — мае перспектывы. Заходнія каралеўствы і імперыі не гінуць, а наадварот, пашыраюць свае межы і распаўсюджваюць хрысціянства на новаадкрытых землях і кантынентах:

Zachodnie zaś Krolestwa nie giną, Państwa nie niszczeią, ani w doł idzie monarchia Rzymska, y owszem po nieznaiomych Amerykach, po niedawno wynalezionych Antypodach, po obszernych krzewi się y rozszera Indiach [3, s. 104].

Такі поспех каталіцызму, лічыць Іпацій Пацей, забяспечвае інстытут папства, які без усялякіх падстаў крытыкуюць у першую чаргу рэфарматары. У сваёй палеміцы ўніяцкі мітрапаліт звяртаецца да даволі смелых і нечаканых параўнанняў:

Bluźni Luter, beszta Kalwin, laie Mielecius, což z tego? Są te wieści y mowy podobne szczękaniu na pełny Xiężyc, w biegu swoim dla szczękania nie zahamowany [3, s. 104].

Часам Іпацій Пацей адыходзіць ад навуковай палемікі і звяртаецца да так званых правідэнцый. Ён лічыць, што менавіта Сын Божы пакараў Грэцыю за непрызнанне догматы filioque. Свае развагі ён падмацоўвае адпаведнай цытатай з Кнігі Прарока Ісаі:

Ktoż tu nie widzi iawnego, ale sprawiedliwego nad utrapiną Grecyą gniewu Bożego? Uieła Grecya dostoięństwa Synowi Bożemu, ganiąc od niego przedwieczne Ducha pochodzenie! Odięła nad Cerkwiami wschodniemi Namieśnikowi Chrystusowemu należącą od założenia Cerkwi władze! Odił też Bóg Państwo nad światem Grecyi, y harde nogi w kaydany, pyszną głowę w niewolą potracił, Isai 19: Podał w ręce Panow okrutnych, a król mocny panuie nad niemi, gdzież teraz są mędrcowie twoi [3, s. 98].

Зразумела, «Ліст» (менавіта так вызначае свой адказ александрыйскаму патрыярху Мялецію ўніяцкі мітрапаліт) утрымлівае шмат палемічных момантаў, якія зневажаюць сучасны яму ўсходнехрысціянскі свет. Гэта тлумачыцца ўплывам ідэй Контррэфармацыі і Контрправаслаўя, якія грунтаваліся на платформе прызнання любога іншага веравызнання як ерэтычнага. Вось чаму Іпацій Пацей на працягу ўсяго ліста засяроджвае ўвагу на кальвінізме, лютэранстве або цвінгліянстве, якія, на яго думку, паглынулі духоўны свет праваслаўя.

Літаратура

1. Гісторыя беларускай літаратуры XI–XIX стагоддзяў: у 2 т. / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т літ. імя Я. Купалы. — Мінск: Белар. навука, 2006. — Т. 1: Даўняя літаратура: XI — першая палова XVIII стагоддзя / [аўт. кал.: С. Л. Гаранін, І. В. Саверчанка [і інш.]; навук. рэд. В. А. Чамярыцкі]. — 909 с.
2. Падокшын, С. А. Іпацій Пацей — царкоўны дзеяч, мысліцель, пісьменнік на пераломе культурна-гістарычных эпох / С. А. Падокшын. — Мінск: Белар. навука, 2001. — 118 с.
3. [Hiracyusz Pocięj]. Obronca wiary s. katolickiey Hiracyusz Pocięy... — Suprasl, 1768. — 139 s.